

Реферат на тему: "Творчість Григорія Сковороди у рецепції Валерія Шевчука"

Валерій Шевчук

Творчість Григорія Сковороди у рецепції Валерія Шевчука

Довготривала традиція інтерпретацій та реінтrepретацій ідей Григорія Сковороди засвідчує актуальність його спадщини в минулому та сучасності одним з промовистих і переконливих прикладів такої популярності є творчість Валерія Шевчука. Григорій Савич є одним з духовних "наставників" який "навчив задовольнятися тим, що мене дано (Валерію Шевчуку – О.С.), і копати криницю в самому собі, тобто науці святої самоти".¹

Рецепція творчості та життя Григорія Сковороди, які для Валерія Шевчука є нероздільними, презентована у формі двох моделей: науково-дослідницької та художньої. Перша, до якої відносимо розуми викладені у літературно-критичних статтях "Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець"² "Сковорода – Філянський і явище українського необароко"³, "Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди"⁴ також численні ремінісценції та алюзії в інших працях, які засвідчують розуміння ідей Григорія Сковороди, подолання темпоральної інстанції між їхньою появою та сприйманням сучасника – інтелектуала.

"Перша перепона, яка постає перед тим, хто хоче набратись знань із скороводинської книжці, — пише Валерій Шевчук, — важка й не всім зрозуміла мова, якою він писав"⁵. Ця перешкода стала сприятливим ґрунтом для цілого ряду досліджень, в яких оцінка спадщини проводилась упереджено та суб'єктивно. "Traduttore – traditore" (перекладач — зрадник). Тому одним з головних завдань дослідника стає прочинання тексту Григорія Сковороди поза ідеологічними спекуляціями та кривотлумачення в контексті його особистого життя та історичної епохи. В такому разі дослідник перетворюється в перекладача, оскільки намагається здолати відстань між "читанням" і "розумінням", робить спробу відтворити ідентичну копію оригіналу і виявити істинні смисли, що ховаються за численними символами, метафорами, алегоріями. Така діяльність дослідника – своєрідне "пере-несення" чи "пере-кладка" (Г.-Г.Гадамер). "З берега берег, з одного континенту на інший, від тексту до тексту"⁶.

У статті "Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди"⁷ Валерій Шевчук ревізує погляд на Григорія Сковороду як на вчителя простолюду, мало не "революціонера-демократа" і зазначає, що "мислитель ділив людей і бачив вартість людини не в становому, чи, як його недавно називали, класовому аспекті, а виключно в моральному, і світогляд його мав характер, на нашу думку, цілком елітарний і аж зовсім не популістський"⁸

Валерій Шевчук зосереджує увагу на ключових постулатах розуміння філософії Григорія Сковороди, що нерідко стає основою. Художньої реконструкції його образу. Григорій Сковорода для Валерія Шевчука – "символ мудрості української землі" 9, "сказав про світ та людина щось таке. Чого не сказали інші, учив людину жити так, як не вчили інші, а найголовніше – сам жив так, як учив, тобто зробив своїм ученням не тільки абстрактно вимурувані книжки, але й подав практичну науку людині, як жити найгармонійніше в цьому світі"10. Отже, вчення та життя Сковороди є *punctum caliens*, визначною точкою створення універсального еталону, гармонійного взірця життєвої екзистенції, буттєвого стилю.

"Інакше кажучи, — пише Валерій Шевчук, — Григорій Савич переніс проблеми загальної філософії у сферу етики (морального вчення), а вся його творчість – один великий заповіт чи посланіє не тільки свого часу чи свого народу, а людям часів у усіх земель"11.

Сфера морально-етичних реляцій стає концептуальною як щодо інтерпретації в координатах доктрини Сковороди, так і в прозових творах письменника, і є наскрізним ітертекстуальним елементом філософських пошуків, оскільки проklamована у Григорія Сковороди, осмислена в дослідницьких працях та реконструйована у художній прозі Валерія Шевчука. "Історична епоха, — зазначає Любов Тарнашинська, характеризуючи прозу Валерія Шевчука, — не об'єктом художнього дослідження. А тільки тим історичним тлом, на якому розгортається не стільки зовнішня, скільки внутрішня "Дія" – пошуку сенсу буття, свого істинного "я" у системі морально-етичних, філософських координат"12.

Когерентність текстів більш ніж очевидна, зумовлена інтенцією створення "діалогу" між різночасовими періодами осмислення цієї проблеми, презентування інтегрованого варіанту у формі ампліфікації темпорального горизонту її освоєння. Історична проза (чи, як називає її сам автор, історико-фантастична). Валерія Шевчука контамінує різні "Горизонти досвіду". (-Г.Яусс): історичної епохи, зокрема барасо та сучасності.

Відштовхуючись від тези Г. Г. Годдамера, що наголошував на геоменевтичному вимірі "розумінні чогось через-щось-інше та розмінні –себе —на — основі чогось"13 простежимо концепти-зацікавлення. Які висловлює Валерій Шевчук в дослідженнях про Григорія Сковороду з наступною проекцією на його прозу і спробуємо з'ясувати їхню ітертекстуальну перехідність, єдинеосутнісну пов'язаність.

Предметом зацікавлень є поетика текстобудування та ідейно-філософська аксіологія Григорія Сковороди, конкретність виявлення взаємозв'язку між "Засобом" та "ідеєю", "формою" та "Змістом", між жанром, сюжетом, образом, тропом та їхньою функцією у продукуванні семантики. Прикладом чого є експлікації щодо концентрації смислу в притчі, байці, діалозі.

"Григорій Сковорода, — пише Валерій Шевчук, — будує свої притчі за певним, цілком установленим зразком. Це "прозаїчна історійка" подана здебільшого у формі діалогічній, що завершується логічним висновком письменник називає "силою". Кожна така "сила" мислитель не резюме притчі. Всі ж вони – ніби ілюстрації до філософських

постулатів Г.Сковороди. Загалом же, тут перед нами, як і в "Саді божественних пісень" ставиться той-таки трикутник: зло, добро і людина на роздоріжжі, в даному разі – в тваринному образі, вона має вибрати собі шлях чи прямий чи кривий"14.

Сентенції висловлені в наведеній цитаті легко на проектується прозу Валерія Шевчука. Улюблений (зразковий) тип Шевчукового героя – людина — інтроверт, другорядна щодо свого соціального статусу, ідеологічного не заангажована, позбавлена, як правило, суспільних регалій. Доречно пригадати Михайла Вагилевича з роману "Око прірви", Михайла Вовчанського – "Початок жаху", інші. Усі вони опиняються в екзистенційному колі болісних роздумів, страждань, у тому-таки "трикутнику: зло, добро і людина на роздоріжжі", прагнуть віднайти гармонійно відповідний власній буттєвій сутності життєвий шлях. Їхня свідомість презентується у формі нескінченного внутрішнього діалогу, амбівалентний відгомонів, фрустрацій – як наслідок перманентній спробі самоідеантифікуватись, самоутвердитись, здолати хаос суперечностей. "Всі ми троє були мудраками, — промовляє герой роман "Око прірви" Михайло Васильович, які перемудрилися, — через це й опинилися на цій дорзі й шукаємо шляху, не визначившись, куди хочемо йти. Пізнати біблійну істину про шлях вузький та широкий, але на жоден ступити не зважуємось, бо розуміємо облудність усіх дефініцій"15.

Отже, дослідницькі міркування щодо текстів Григорія Сковороди частково можна "накласти" і на його власну прозу, особливо в контексті спорідненості ідейно-філософських пошуків. Латентні антиципації "пре-інтенції" (Гуссерль), що керують зацікавленнями дослідника, виправдовують підсвідомі очікування в процесі читання, водночас визначають смислові координати прози, загалом окреслюють сферу домінантних тем, що заховані в надрах свідомості автора.

"Будь-яке читання, — зазначає Вольфганг Ізер, — входить до нашої пам'яті і з часом затирається. Пізніше воно може знову відновитися і налаштуватися на різний тон, в результаті чого читач спроможний розвивати не передбачувані до того моменту зв'язки.16 Оскільки Валерій Шевчук тривалий час займався студіюванням творів Григорія Сковороди, то відповідно "пере-несення", ретроспекції такої перцепції ставали свідомо чи підсвідомо ґрунтовною базою для власної прози. Як наслідок, у художніх творах з'являється велика кількість подібних, творчо модифікованих тем, мотивів, образів, символів та алегорій, які "продовжують" сквородинську традицію. Активне читання, яким може вважатися дослідницька, пошукова діяльність, передбачає "калейдоскоп перспектив" (В. Ізер), нашарувань спогадів та доповнень, що породжують з'яву власного, нового, очікуваного (асимільованого)(тексту на основі прочитаного. В даному разі між текстом-предтечею (Григорія Сковороди) та текстом-наслідком виникають явні та приховані зв'язки.

У поданій вище цитаті Валерій Шевчук аналізує художню природу притч Григорія Сковороди". Любов Тарнашинська звертає увагу на ознаки притчевості у прозі Валерія Шевчука.17 Вочевидь, маємо споріднену паралель структурно-смісловій організації тексту "у просторі притчі". Оскільки Валерій Шевчук передусім філософ, мислитель,

який вільно оперує категоріями духа, а вже затим – історик і белетрист, то видається цілком закономірним і природним те, що у своїх художніх шуканнях сенсу буття, шляхів подолання дисгармонії у вимірах як макрокосму, так і мікрокосму, пізнанні добра і зла він приходить до умовно-метафоричних художніх форм, де превалює алегоричне начало, що дозволяє закодувати авторську ідею у символічно-знаковій системі. Це, відповідно, забезпечує кілька площинність тексту, багато вимірність змісту і розгалуженість підтекстової образності. 18 Дбірка риторичних засобів, використаних дослідницею для аналізу прози Валерія Шевчука, почасти є вживанням щодо характеристики Григорія Сковороди, тобто такими, що властиві метамовному дослідницькому дискурсу "сковородознавства" : філософ, мислитель, оперування категоріями "духу", „ шукання сенсу буття, недолання дисгармонії, макрокосм, мікрокосм, умовно-метафоричне, алегоричне начало художніх форм, кодування ідей усимволікознаковій системі, багатовимірність змісту і розгалуженість образності.

Умовно-метафорична, алегорична нарація, що присутня у їхніх засобах поетики, переносить акцент із означника у сферу означуваного, потребує під текстового прочитання, залучення реципієнта до процесу сотворення значень "Жалую ва специфіка притчі виявляється насамперед у підтекстовості. Так, якщо дія розгортається в координатах реальної дійсності, то її алегоричний смисл знайдемо під шарами цілком "заземленої" оповіді, з-під яких, здавалося б, зовсім несподівано прозирає новий, додатковий підтекст¹⁹.

В руслі баракової ускладненості, що превалює в стильовій манері Григорія Сковороди та Валерія Шевчука, привертають увагу символи як засоби утворення прихованого сенсу.

Окремий корпус символів та метафор – це номінації творів – манера, яку перейняв Валерій Шевчук у Григорія Сковороди. Їх джерелами стали антично-християнська міфологія, що було традиційним для митців бароко. "Навіть у трактуванні релігійних сюжетів поети й живописці бароко, — зазначає Дмитро Наливайко, — не забували про класичні традиції. Так, з'являються в їхніх творах дивовижні поєднання християнських і античних елементів: хрест порівнювався з тризубцем Нептуна, Мадонна виступає під ім'ям Діани, символічним вираженням теологічних понять ставали амури й купідони"²⁰. Повертаючись до тези Г.Г.Гадамюра "розуміння – чогось-через-щось-інше та розумніші-себе-на-сонові-чогось", можемо припустити, що допоміжними засобами, семантичним інструментарієм" сигніфікації висловлювань Григорія Сковороди є антично-християнське "Знакове поле" – організаторотворче начало породження думки, певної ідеї. Для прикладу достатньо звернутись до назв окремих творів: "Наркісс. Розговор о том: Узнай себя", де античний Наркіс модифікується в символ самопізнання "Бесда 1-я, нареченая Observatorium (Сіон)" – одраз священної, за Біблією, гори Сіон символічно пов'язується з уявленнями про сильність духу, про прагнення до самовдосконалення, "Польуо" – діалог, в якому Сковорода вилучає різноманітні образи, фігури з Біблії та міфології, які символізують вічність, "Розговор называетмый алфавит, или букварь мира" — назва якого пов'язана з давньою традицією

тлумачення світу як розгорнутої книги, інші. Отже, конкретні образи, фігури минулого стають потенційно валентними елементами авторської дисигнації, водночас, їх варто розглядати як своєрідні "уліверби", стилі, лапідарні знаки, за якими ховається якась "історія", сюжет, міф, притча, що набувають додаткового (часом нового) смислу внаслідок авторської ре інтерпретації, розширення, "Додавання", включення їх в інше нараційне русло.

Подібні образи, символи, метафори зустрічаємо й у прозі Валерія Шевчука, які стають осереддям виродження інтенцій мислення письменника. Процес їхнього проникнення у твори можна означити інтерпретацій" слово образів, водночас тем та ідей. Оскільки філософські тексти (чи тексти, що зорієнтовані на філософічність) – це "вступання в нескінченний діалог". (Г.-Г.Гаддамер), що виражається у мові та через мову, то наявність у прозі символів та знаків минулого демонструють спробу входження в історичний філософський дискурс.

Такими частоповторюваними є: коло, кільце (навіть "Розсічене коло", "Птахи з невидимого острова", роман "Око прірви"), яким традиційно приписується округлість світу, сонця, надії, водночас вони розглядались як символи часу, безсмертя, нуль — унікальний символ математики, округлість, що обмальовує порожнечу, ніщо²¹. Водночас, коло, кільце – один з найуживаніших елементів християнських символів, емблем, монограм Сковороди часом співвідноситься й з будовою всесвіту, космогонічними уявленнями. Валерій Шевчук використовує дані знаки й у модифікованих варіантах – "розсічене коло" – символ руйнації цілісності світу, порушення гармонії світобуття, виявлення дуалістичної його природи. Один з героїв Валерій Шевчука промовляє: "Твій сумнів і є тим, що називало: розсічене коло. Християни вістять: полюбивши світ – не полюбивши в ньому розкоші, славу, принади, добру їжу одягу маєтки – тимчасові вартості, а світ зненавидіти – всього того відкинути. А за тією наукою, які визнаю я і за якою живу, полюбивши світ – це творити дорочиння, а лихочинного відкинути. Коли ж нема змоги творити добродіє, треба не лиходіяти і досить із тебе буде"²² (вернімо увагу на манеру будови висловлювання. Вона всуціль наближається до сквородівської: виявлення світоглядної антитетичності, амбівалентності, спробу полеміки навколо етичних питань, "розчленування" світу на "дві натури"). Подібних прикладів можемо віднайти у прозі Шевчука доволі багато. Окрім того, спільними для обох письменників є використання ряду інших символів: книги "всевидючого ока", змія, дракона, сатани, біса, янгола, інших. Усі вони для Валерія Шевчука є ключовими знаками проникнення в бароковий простір, засобами усвідомлення ансіології Григорія Сковороди та розбудови власної світоглядної системи. Виходячи з особливостей жанру (історична повість, роман), вони презентують доречне "наслідування" для ефективної реконструкції "минулого" досвіду (уявлень, світосприймання), де конкретно історичні "Знаки, символи, слова є засобом, за допомогою якого можна заглибитись в мову минулого, своєрідним каркасом, системою умовних точок, що уможливають відновлення ідейного, елістелюлогічного тла.

Філософська проблематика, що координується у прозі Валерія Шевчука, також

виявляє свою закоріненість в доктринах Григорія Сковороди: пошук людиною щастя в житті, прагнення героїв до самопізнання та самовдосконалення, боротьба тілесного та духовного начал, долання пристрастей, шукання Бога, інше. Окрім того картина світу будується за принципами антропокосмічного вчення Сковороди про "три світи та дві натури": макрокосм, мікрокосм, світ біблійних символів, видиме та невидиме, пізнане та непізнане, тілесне та духовне.

Через це й кажемо: — промовля герої прози Валерія Шевчука, — світ видимий, творений нами, і світ невидимий. Світ видимий, творений нами, — це міста, села, будівлі, речі, одяг, приладдя, й знаряддя, зброя й начиння - все нами зроблене, воно живе в часі часом довше людині, але, як і вона, приречене на загибель. Світ же невидимий — це наші вчинки, дії, думки, помисли, добродійність і лиходійність, які існують у вічному запереченні, змаганні й боротьбі, з чого й витворюється вода життя. чи інакше сік життя, енергія, в одній людині бере гору лихо, в іншій добре, але немає людини тільки лихої чи тільки доброї, тільки добрий - не живе, а тільки лихий - гине".²³

Тенстотворча стратегія, таким чином, є інваріантом, художнього перекладу" спадщини Т.Сковороди, електрополяцією вчення (ідей, мови, знаків) філософа у художній структури.

Особливого значення в прозових творах Валерія Шевчука варто надання категорії емоції, пізнання людиною внутрішнього світу інших через співпереживання. Зважаючи на особливий інтерес письменника до минулого, його "оживлення" потребує фокусування уваги на житті реально-історичних, відомих сучасності, постатей. Там, у повісті "Біс плоті" головним героєм є ієромонах Климентій Зіновієв, оповіданні "У череві апокаліптичного звіра" - Григорій Сковорода, фрагментарно згадується Іван Велишовський, Самійло Величко, Дмитро Туптало, тощо у інших. В усіх цих творах бачимо спробу автора проникнути в надра свідомості визначних мужів, долучитись до їхніх роздумів, страждань.

Сюжет оповідання " героїв апокаліптичного звіра" запозичений із листа Г.Сковороди до М.Ковалинського²⁴, в якому автор описує зустріч та розмову з ченцем, якого переслідує дивна хвороба, виникнення якої пояснював певними життєвими трагедіями: витрата дружини, дітей. З того часу він завжди шукав самотності, а юрба стала для нього нестерпна. Сковорода переконаний, що його мучить демон печалі, якого називає "бісом" меланхолії. В процесі розмови з ченцем Григорій Савич відчув, що "біс" переходить в нього, і резюмує: "Дуже важливе значення має, з ним щоденно спілкуєшся і його слухаєш. Поки ми їх слухаємо, ми цей дух в себе вбираємо"²⁵ далі переповідає два сни, які приснилися йому наступної після зустрічі з ченцем ночі, останній з яких допоміг звільнитися від "біса". Отже, вважає Сковорода, він побував "у череві морського звіра", якого називає апокаліптичним. Ця історія у більш розлогій формі стає сюжетом Шевчукового оповідання. Відчутно, що автор прагне ідентифікувати час, простір, переживання героя до власних.

Водночас, уже в листі Сковороди вловлюється проблематика, яка пізніше

розгортатиметься в екзистенційному дискурсі, сисне предметом зосередження уваги оренноменології. Зокрема "взаємовплив та взаємозв'язок "я/інший", агресія "іншого" щодо свободи "я" (передавання "біса") ідея творення чи "будування" свого "я" через внутрішній вибір, захист власної свободи, охорона автентичності людського існування, виникнення внутрішнього роздвоєння, його осмислення та оцінка. Тому джерелами "езистенцимйної свідомості" Валерія Шевчука варто вважати не лише філософією ХХ століття (С.Крікегора, К.Ястера, Ж.-П. Сартра, А. Камю), взаємозв'язки з якою простежує Любов Торлашинська у монографії "Художня галактика Валерія Шевчука"²⁶, а й осмислені її елементи, що присутні й Григорія Сковороди, якого можемо умовно назвати екзистенціалістом свого історичного часу.

Реценція творчості Григорія Сковороди зумовила суттєве її осмислення і невинною мірою, виливала на створення моделі світобачення, способи нарації, стиль висловлювання та мислення Валерія Шевчука.

1 Тарношинська Л. Ліпше бути ніким, ніж робом. Бесіда з В. Шевчуком // Дніпро, 1991, — № 10. — с. 78.

2 Шевчук В. Григорій Сковорода — людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К.: Рад. Письменник, 1990. — с. 209-220.

3 Шевчук В. Сковорода — Філянський і явище українського необароко// Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. — К.: Рад. Письменник, 1990. — с. 336 — 349.

4 Шевчук В. Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди // Україна. Наука і культура. — Випуск 26-27, 1993. — с. 86-923.

5 Шевчук В. Григорій Сковорода — людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. — К.: Рад.письменник, 1990. — с. 209.

6 Гадамер Г. Читання і переклад // Гадамер Г. Герменевтика і поетика. — Київ: Юніверс, 2001. — с. 150.

7 Шевчук В. Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди // Україна. Наука і культура. — Випуск 26-17, 1993. —с. 86-93.

8 Там же, с. 86.

9 Шевчук В. Григорій Сковорода — людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К.: Рад. Письменник, 1990. — с. 209.

10 Там же.

11 Шевчук В. Григорій Сковорода — людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К.: Рад. Письменник, 1990. — с. 209.

12 Тарношинська І. Художня галактика Валерія Шевчука. Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. — Київ: Вид. Ім.. О.Тегіли, 2001. — с. 99.

13 Гадамер Г. Філософія і література // Гадамер Г. Герменевтика і поетика. — Київ. Юність, 2001. с. 130.

14 Шевчук В. Григорій Сковорода — людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К.: Рад. Письменник, 1990. — с. 209.

15 Шевчук В. Сковорода — Філянський і явище українського необароко // Шевчук ІВ.

Дорога в тисячу років: Роздуми: статті, есе. – К.: Рад. Письменник, 1990. – с. 30.

16 Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення// Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.. – Київ: Літопис. – с. 266.

17 Тарнашинська Я.Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. – Київ: Вид— ім.. О.Теліги, 2001, — с. 112-127.

18 Тарнашинська Я.Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. – Київ: Вид— ім. О.Теліги, 2001, — с. 112-127.

19 Там же.

20 Наливайко Д. Українське літературне бароко в європейському контексті// Українське літературне бароко: збірка наукових праць. – Київ: Наук. Думка, 1987. – с. 48.

21 Бауэр В., Д.моту И., Толовин С. Энциклопедия символом/ Пер. с нем. Г.Гаэва. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – с. 42.

22 Шевчук В. Розсічене коло // Шевчук В. Біс плоті. – Істор. Повісті. – Київ: Твім інтер, 1999. – с. 10

23 Шевченко В. Розсічене коло.// Шевчук В. Біс плоті. – Істор. Повісті. – Київ. – Твім. Ітер. 1999. – с. 32.

24 Лист Г.Сковороди до М. Ковалинського. Лютий – травень 1764 р.// Сковорода . Вірші. Пісні. Байки. Діалоги, Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – Київ. Наук. Думка, 1983. – с. 428-429.

25 Там же, с. 428.

26 Тарнашинська Я.Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. – Київ: Вид. ім. О.Теліги, 2001, — с. 127-195.